

Weryfikacja duchownych w Rejestrze Sprawców Przepstępstw na Tle Seksualnym – wybrane zagadnienia

Verification of clergy against the Register of Sexual Offenders – selected issues

MICHAŁ SŁUŻALEC*

 <https://orcid.org/0000-0002-2468-2734>

Streszczenie: Zgodnie z nowelizacją ustawy z dnia 13 maja 2016 r. o przeciwdziałaniu zagrożeniom przestępczością na tle seksualnym i ochronie małoletnich, której dokonano w dniu 28 lipca 2023 r., obowiązek weryfikacyjny, służący realizacji celów tego aktu, został rozszerzony na osoby, które mają być dopuszczone do działalności związanej m.in. z rozwojem duchowym. Omawiany obowiązek polega na sprawdzeniu danej osoby w Rejestrze Sprawców Przepstępstw na Tle Seksualnym. Celem artykułu jest analiza odnoszących się do tego przepisów, z uwzględnieniem specyfiki działalności duchownych na rzecz małoletnich. Istotne znaczenie w tym kontekście posiada ustalenie, jaki wpływ na działalność kościołów i innych związków wyznaniowych ma rozszerzenie obowiązku weryfikacyjnego. W tym zakresie, *de lege lata*, autor wskazuje, że – co do zasady – obowiązek ten spoczywa także na kościelnych osobach prawnych. Zwraca też uwagę na wątpliwości dotyczące interpretacji analizowanych przepisów.

Słowa kluczowe: Rejestr Sprawców Przepstępstw na Tle Seksualnym; rozwój duchowy; przestępstwa na tle seksualnym; nadużycia seksualne; duchowny

Abstract: Pursuant to the amendment, passed on 28 July 2023, to the Polish Act on Counteracting the Threat of Sexual Offences of 13 May 2016, the obligation of special verification aimed at preventing threats of sexual crime was extended to persons to be admitted to activities related to, among others, spiritual development. This obligation entails checking the name of an individual against the Register of Sexual Offenders. The aim of this paper is to analyse the provisions relating to this matter, considering the specific nature of the activities clergy engage in for the benefit of minors. It is important to determine what impact the extension of the verification obligation has on the activities of churches and other religious organizations. In respect of *de lege lata*, the author points out that – as a rule – this obligation rests on church legal persons. The paper also addresses concerns regarding the interpretation of the analysed provisions.

Key words: Register of Sexual Offenders; spiritual development; sexual offences; sexual abuse; clerics

Wstęp

Na przestrzeni ostatnich lat polski ustawodawca przyjął szereg nowych rozwiązań w zakresie przeciwdziałania zagrożeniom przestępczością na tle seksualnym, jak również dostosowywał obowiązujące przepisy do nowych tendencji. W tym czasie istotnie rozszerzono też stosowanie pewnych instytucji prawnych. Na etapie wdrażania różnych koncepcji prewencyjnych przyjęto dodatkowe formy zabezpieczeń, np. w postaci obowiązku weryfikacji określonej osoby, mającej świadczyć pracę w zakresie związanym z wychowaniem, edukacją, wypoczynkiem, leczeniem małoletnich lub z opieką nad nimi, przed zawarciem umowy o pracę bądź przed dopuszczeniem takiej osoby do wykonywania wskazanych czynności, przez pracodawcę lub innego organizatora czynności (art. 21 ust. 1 ustawy z dnia 13 maja 2016 r. o przeciwdziałaniu zagrożeniom przestępczością na tle seksualnym

* Dr, Katedra Prawa Sądowego, Wydział Prawa i Ekonomii, Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie, ul. Dominika Zbierskiego 2/4, 42-200 Częstochowa, e-mail: m.sluzalec@ujd.edu.pl.

i ochronie małoletnich¹). Obowiązek ten jest oceniany przez doktrynę pozytywnie jako dodatkowe zabezpieczenie dobra małoletnich². Ma on stanowić formułę prewencyjną, aby wyeliminować zagrożenie przestępczością seksualną, w sytuacji gdy dana osoba była ustalonym sprawcą czynu zabronionego uwzględnionego w katalogu z art. 2 u.p.z.p.t. Za ustalonym sprawcą uznaje się przede wszystkim osobę, która była skazana przez właściwy sąd karny bądź została ustalona przez Państwową Komisję do spraw przeciwdziałania wykorzystaniu seksualnemu małoletnich poniżej lat 15 (dalej: komisja)³. Funkcją Rejestru Sprawców Przepęstw na Tle Seksualnym (dalej: rejestr) jest wykluczenie osób ustalonych jako sprawcy przestępstw seksualnych spośród podmiotów, które mogą świadczyć czynności na rzecz małoletnich.

Od dnia 15 lutego 2024 r. regulacje ustawowe dotyczące obowiązku weryfikacji zostały rozszerzone wobec dodatkowych obszarów aktywności na rzecz dzieci: świadczenia porad psychologicznych, rozwoju duchowego, uprawiania sportu, realizacji innych zainteresowań przez małoletnich (art. 21 ust. 1 u.p.z.p.t.). Tym samym wdrożone zmiany wprowadziły dodatkowe zdarzenia powodujące obowiązek weryfikacji. Ustawowe określenia „rozwój duchowy” czy „realizacja innych zainteresowań przez małoletnich” decydują o szerokim i otwartym katalogu sytuacji, których dotyczy nakaz sprawdzenia w rejestrze danych potencjalnego świadczeniodawcy. Powoduje to jednak problemy z precyzyjnym ustaleniem czynności świadczonych na rzecz dzieci, z którymi wiąże się ten obowiązek. Mimo przyjęcia w art. 21 ust. 1 u.p.z.p.t. nowego typu działalności, tj. „rozwój duchowego”, łączonej z koniecznością weryfikacji, ustawodawca zaniechał dookreślenia, co powinno być rozumiane przez to określenie.

Przyczynkiem do podjęcia przedmiotowego tematu są powracające debaty na temat naruszeń, których mieli dopuszczać się duchowni na przestrzeni lat. Już w 2012 r. ze strony Kościoła Katolickiego wskazano na plany wdrożenia w tym zakresie standardów prewencyjnych⁴. Debata publiczna ożywiła się szczególnie w 2019 r. w związku z zaprezentowaniem materiałów dokumentalnych braci Sekielskich oraz ze sporem sądowym, który doprowadził do wyroku Sądu Najwyższego (SN) z dnia 31 marca 2020 r. dotyczącego odpowiedzialności zakonnych osób prawnych za czyny określonego zakonnika⁵. W tym względzie warto zwrócić uwagę na stan faktyczny analizowany przez SN. Ustalono, że duchowny wykorzystując swoją funkcję oraz sytuację życiową osoby małoletniej, doprowadził do naruszenia sfery jej seksualności. Okoliczności towarzyszące popełnieniu przestępstwa dotyczyły elementu oddziaływania na dziecko, w tym także poprzez

¹ Dz. U. z 2024 r. poz. 560 z późn. zm., dalej: u.p.z.p.t.

² Krajewski 2019, 80.

³ W myśl art. 27b ustawy z dnia 30 sierpnia 2019 r. o Państwowej Komisji do spraw przeciwdziałania wykorzystaniu seksualnemu małoletnich poniżej lat 15 (Dz. U. z 2024 r. poz. 94) komisja ta może dokonywać wpisu do rejestru (prowadzonego na podstawie ustawy o przeciwdziałaniu zagrożeniom przestępczością na tle seksualnym i ochronie małoletnich) osoby, która nie była skazana przez krajowe sądy powszechne; może wydawać postanowienia o wpisaniu danej osoby do rejestru, jeśli w toku postępowania wyjaśniającego ustaliła, że osoba ta dopuściła się zachowań określonych w rozdziale XXV Kodeksu karnego (ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz. U. z 2024 r. poz. 17 z późn. zm., dalej: k.k.) wobec małoletniego poniżej 15 roku życia.

⁴ Przciszewski 2022, 155.

⁵ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 31 marca 2020 r., II CSK 124/19, OSNC 2021, nr 1, poz. 4; zob. także Oskar Górczyński. 2019. „Tylko nie mów nikomu”. *Za granicą też głośno o filmie*, <https://wiadomosci.wp.pl/tylko-nie-mow-nikomu-za-granica-tez-glosno-o-filmie-6380569912117377a> [dostęp: 17.03.2024].

wykorzystanie jego zaufania do przedstawiciela duchowieństwa. W literaturze przedmiotu nie brakuje już opracowań analizujących sytuację prawną duchownych w zakresie ewentualnej odpowiedzialności za czyny popełnione wobec małoletnich. Obszar tej analizy dotyka zarówno relacji wewnątrzkościelnych, zakresu odpowiedzialności karnej kanonicznej, jak i zasad odpowiedzialności na gruncie prawa cywilnego⁶. Celem niniejszego artykułu jest uzupełnienie istniejących opracowań o analizę obowiązków weryfikacyjnych w rejestrze względem duchownych. Jest to nie tylko zagadnienie teoretyczne, ale również kwestia posiadająca istotny wymiar praktyczny, podejmowana w powracających dyskusjach publicznych.

Należy zaznaczyć, że przepisy dotyczące prewencji, w myśl ustawy o przeciwdziałaniu zagrożeniom przestępczością na tle seksualnym i ochronie małoletnich, dotyczą każdej jednostki czy organizacji. Jak wynika z *Drugiego raportu* komisji różne naruszenia pojawiały się m.in. w stowarzyszeniach bądź klubach sportowych, środowiskach szkolnych, jak i w ramach działalności kościołów i innych związków wyznaniowych⁷. Obowiązek weryfikacji obejmuje więc każdy podmiot, który realizuje na rzecz małoletnich działania określone w art. 21 ust. 1 u.p.z.p.t. Wobec tego zachodzi potrzeba ustalenia, czym według założeń ustawodawcy jest rozwój duchowy oraz czy spełnienie tej przesłanki będzie powodowało konieczność weryfikacji duchownych realizujących misję kościołów lub innych związków wyznaniowych na rzecz małoletnich.

1. Rejestr Sprawców Przepęstw na Tle Seksualnym – informacje wprowadzające

W rejestrze gromadzone są różne dane umożliwiające identyfikację osoby, w tym także – poza imionami i nazwiskiem – wizerunek twarzy (art. 7 ust. 1 pkt 1 i ust. 3 pkt 2 u.p.z.p.t.). Zaznaczenia wymaga, że wobec prowadzenia w ramach rejestru trzech baz danych ustalono różne rodzaje dostępności. Dwie z tych baz mają charakter publiczny (rejestr publiczny, rejestr komisji), natomiast dostęp do trzeciej jest ograniczony (rejestr z ograniczonym dostępem). Wpis do rejestru w zależności od typu czynu zabronionego oraz wymierzonej kary może być wpisem dożywotnim bądź trwającym do momentu zatarcia skazania. Niemniej szczególne wątpliwości pojawiają się przy wpisach dokonywanych przez komisję, albowiem nie podlegają one wykreśleniu i dotyczą zdarzeń, za które z powodu przedawnienia karalności umorzono postępowanie karne lub odmówiono jego prowadzenia. Pojawia się zatem rozróżnienie, które trudno uzasadnić. Wpisy dotyczące osób prawomocnie skazanych wyrokami sądów powszechnych – co do zasady – mogą ulec wykreśleniu, natomiast wpisy dokonywane przez komisję są bezterminowe. W tym drugim przypadku mamy bez wątpliwości do czynienia z istotnym wkroczeniem w prawa i wolności osoby ustalonej jako sprawca. Na brak racjonalności omawianego rozwiązania zwracał już

⁶ Zob. Majer 2022, 269–288; Majer 2023a; Majer 2023b, 71–90; Świto 2024; Więcek-Durańska 2022, 137–152.

⁷ *Drugi raport Państwowej Komisji do spraw wyjaśniania przypadków czynności skierowanych przeciwko wolności seksualnej i obyczajności wobec małoletniego poniżej lat 15*. Warszawa: PKDP 2022, 65, <https://pkdp.gov.pl/wp-content/uploads/2022/09/DRUGI-RAPORT-PKDP-2022.pdf> [dostęp: 20.10.2024].

uwagę R. Krajewski⁸. Dokonanie przez komisję wpisu do rejestru skutkuje upublicznieniem danych, podczas gdy – jak zasadnie twierdzi wskazany autor:

[...] podstawą upublicznienia nie jest tu waga przedawnionego przestępstwa, lecz sam fakt jego przedawnienia, co jest tym bardziej wątpliwe, wszak wpis może dotyczyć także sprawców czynów pedofilskich, którzy – gdyby nie okres przedawnienia – mogliby być wpisani jedynie do rejestru z dostępem ograniczonym⁹.

Założeniem prawodawcy pozostawało jednak zadośćuczynienie poczuciu społecznej sprawiedliwości, na co wskazuje się w preambule do ustawy o Państwowej Komisji do spraw przeciwdziałania wykorzystaniu seksualnemu małoletnich poniżej lat 15.

Ustawa o przeciwdziałaniu zagrożeniom przestępczością na tle seksualnym i ochronie małoletnich wdrożyła także inne środki prewencyjne. Jednym z nich jest mapa zagrożeń przestępczością seksualną (art. 22 u.p.z.p.t.), innym – konieczność ustalenia stopnia prawdopodobieństwa ponownego popełnienia przez sprawcę przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności (art. 22a u.p.z.p.t.), obowiązująca od dnia 15 lutego 2024 r.

Obowiązek weryfikacyjny w myśl art. 21 ust. 1 u.p.z.p.t. polega na konieczności uprzedniego uzyskania przez pracodawcę bądź innego organizatora działalności związanej z wychowaniem, edukacją, wypoczynkiem, leczeniem, świadczeniem porad psychologicznych, rozwojem duchowym, uprawianiem sportu lub realizacją innych zainteresowań przez małoletnich, lub z opieką nad nimi, informacji odnośnie do faktu, czy dane przyszłego świadczeniodawcy/pracownika znajdują się w którejś z baz danych rejestru. Zobowiązanie to powstaje jedynie w sytuacji, gdy aktywność ma być wykonywana na rzecz małoletnich. Uzyskanie informacji odbywa się za pośrednictwem systemu teleinformatycznego, bez konieczności ponoszenia dodatkowych kosztów (art. 12 pkt 6 i 7 w zw. z art. 14 u.p.z.p.t.). Wskazania wymaga, że dane z rejestru mogą być wykorzystane wyłącznie dla spełnienia obowiązku z art. 21 ust. 1 u.p.z.p.t. (zob. art. 13 u.p.z.p.t.). Pozytywna odpowiedź na zapytanie o występowanie danych określonej osoby w rejestrze wyklucza opcję zatrudnienia/dopuszczenia jej do realizacji wymienionych w ustawie działań na rzecz małoletnich. Co istotne, ustawodawca określa dwa zdarzenia powodujące konieczność weryfikacji: nawiązanie stosunku pracy oraz dopuszczenie osoby do innej działalności określonej w art. 21 ust. 1 u.p.z.p.t. na rzecz małoletnich. Literalna wykładnia tego przepisu prowadzi do konstatacji, że wystarczające do dopełnienia obowiązku staje się jednorazowe zweryfikowanie osoby w rejestrze. Konieczność ta nie będzie odnawiała się każdorazowo przy przystąpieniu do korzystania ze świadczeń przez innego małoletniego, np. w placówce oświatowej. Niemniej wydaje się, że potrzebne jest wprowadzenie przez ustawodawcę zmian w tej materii. Zasadna byłaby cykliczność weryfikacji również w trakcie trwania stosunku pracy czy wykonywania innych świadczeń. Obowiązek ten mógłby być wyznaczany terminowo, np. corocznie.

⁸ Krajewski 2019, 82.

⁹ Tamże.

Problematyczna w interpretacji pozostaje takŹe sytuacja, gdy podmiot został dopuszczony do pracy przed wejściem w Źycie art. 21 ust. 1 u.p.z.p.t. W tym względie należy w pełni zgodzić się ze stanowiskiem R. Krajewskiego, Źe brak obowiązku weryfikacji względem osób juŹ zatrudnionych bądź dopuszczonych do pracy/innych świadczeń jest znacznym niedocięgnięciem ustawodawcy¹⁰. Fakt, Źe dana jednostka juŹ wykonuje czynności na rzecz małych, nie niweluje ewentualnego zagrożenia. Takie niedopatrznie – mimo głośów doktryny z okresu przed nowelizacją z dnia 28 lipca 2023 r. – stanowi wyraz niekonsekwencji prawodawcy w działaniach prewencyjnych na rzecz małych. MoŹliwe było bowiem przyjęcie terminu granicznego do dokonania kompleksowej weryfikacji od daty wejścia w Źycie nowelizacji, aby realnie zabezpieczyć dobro małych¹¹.

Sama weryfikacja jest formą zapobiegania przestęstwom z obszaru wolności seksualnej i obyczajności małych. Chodzi o minimalizowanie ryzyka podjęcia przez określone osoby działalności ułatwiającej im kontakt z małymi. Ustawodawca wprowadza dwa typy odpowiedzialności za niedopełnienie omawianego obowiązku bądź zaniechanie zastosowania się do zakazu zatrudniania osoby, której dane znajdują się w rejestrze. Odpowiedzialność za wykroczenie z art. 23a u.p.z.p.t. następuje w razie dopuszczenia danej osoby do pracy lub innej działalności określonej w art. 21 ust. 1 u.p.z.p.t. pomimo posiadania wiedzy, Źe jej dane są zamieszczone w rejestrze lub Źe została skazana za przestęstwo z rozdziału XIX lub XXV, art. 189a, art. 207 k.k. lub na podstawie ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii¹². Katalog potencjalnych kar obejmuje areszt, ograniczenie wolności oraz grzywnę nie niŹszą niŹ 1000 Źł. Oprócz tego ustawodawca przewidział równieŹ odpowiedzialność karną, która wiąŹe się z dopuszczeniem określonej osoby do czynności wskazanych w art. 21 ust. 1 u.p.z.p.t., „[...] wiedząc, Źe osoba ta ma obowiązek stosowania się do orzeczonego przez sąd zakazu zajmowania wszelkich lub określonych stanowisk, wykonywania wszelkich lub określonych zawodów albo działalności, związanych z wychowaniem, edukacją, leczeniem małych lub z opieką nad nimi” (art. 23c u.p.z.p.t.). Czyn ten zagrożony jest karą pozbawienia wolności od 3 miesięcy do 5 lat. Niemniej wydaje się, Źe mimo nowelizacji konstrukcja odpowiedzialności prawno-wykroczeniowej z art. 23a u.p.z.p.t. w dalszym ciągu nie jest prawidłowa. Posiadający wiedzę o fakcie figurowania określonej osoby w rejestrze, dopuszczając ją do pracy z dziećmi, przedstawia swój lekceważący stosunek do obowiązującego prawa i naraŹa małych na potencjalne niebezpieczeństwo. Takie postępowanie nacechowane jest znaczną społeczną szkodliwością i wydaje się, Źe powinno stanowić przestęstwo, a nie wykroczenie. Skoro ochrona małych ma być rzeczywistym wyznacznikiem kierunków działalności legislacyjnej, to ewentualne konsekwencje za świadome dopuszczanie do działań na rzecz małych osoby, której dane znajdują się w rejestrze, powinno przybierać formę odpowiedzialności karnej.

¹⁰ Krajewski 2021, 202–203.

¹¹ TamŹe.

¹² Dz. U. z 2023 r. poz. 1939. Podobnie brak weryfikacji, mimo istnienia takiego obowiązku, uznano za wykroczenie, zob. art. 23 ust. 2 u.p.z.p.t.

2. Rozwój duchowy – analiza pojęcia

Mimo braku określenia przez prawodawcę, w jaki sposób rozumieć pojęcie „rozwój duchowy”, istnieją możliwości ustalenia, czym jest ta aktywność. Kluczowe w tym zakresie są przepisy dotyczące wychowania małoletnich. Przyjęcie w art. 21 ust. 1 u.p.z.p.t. odrębnych określeń „wychowanie” i „rozwój duchowy” nie wyklucza faktu, że rozwój duchowy stanowi element wychowania.

Samo pojęcie wychowania pojawia się już w treści ustawy zasadniczej¹³. Zgodnie z art. 48 ust. 1 Konstytucji RP: „Rodzice mają prawo do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem. Wychowanie to powinno uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, a także wolność jego sumienia i wyznania oraz jego przekonania”. Uzupełnieniem pozostają przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego¹⁴, a w szczególności art. 96 § 1 k.r.o.: „Rodzice wychowują dziecko pozostające pod ich władzą rodzicielską i kierują nim. Obowiązani są troszczyć się o fizyczny i duchowy rozwój dziecka i przygotować je należycie do pracy dla dobra społeczeństwa odpowiednio do jego uzdolnień”. Tym samym element rozwoju duchowego został uznany za część oddziaływania wychowawczego. W doktrynie wskazuje się przy tym, że

[...] rozwój duchowy obejmuje wpajanie dziecku zasad moralnych i zasad współżycia społecznego, kształtowanie prawnego charakteru, wyrabianie w dziecku sumienności, pracowitości, poczucia obowiązku, miłości do ojczyzny, poszanowania cudzej własności, zapewnienia dziecku odpowiedniego do jego wieku i uzdolnień wykształcenia i przygotowania do pracy zawodowej¹⁵.

Przecz wycięciayjmuje się, że oddziaływanie duchowe stanowi działalność w kierunku wypracowania po stronie dziecka prawidłowych postaw uwzględniających zasady moralne¹⁶. Takie aktywności wpływają na wychowanie dziecka. Należy zgodzić się z takim postrzeganiem rozwoju w kontekście duchowym. Co istotne, elementy dotyczące zasad moralnych czy pracowitości wchodzą także np. w skład doktryny Kościoła Katolickiego¹⁷. Troska o rozwój duchowy i psychiczny stanowi element wychowania małoletniego¹⁸.

Wobec tego zachodzi istotna relacja między aktywnością kościołów i innych związków wyznaniowych. Działając w oparciu o własną naukę, oddziałują na rozwój duchowy małoletnich. Należy przyjąć, że oddziaływanie na małoletnich w postaci wspomaganie ich „rozwoju duchowego” (art. 21 ust. 1 u.p.z.p.t.) wiąże się także z realizacją należnej im wolności sumienia i wyznania. To w tej przede wszystkim sferze lokuje się aktywność duchownych wobec dzieci i młodzieży. Treść przepisów ustawy zasadniczej (art. 48 ust. 1 i art. 53 ust. 3 Konstytucji RP) umożliwia przyjęcie, że korzystanie przez małoletnich z gwarancji ich wolności sumienia i wyznania wpływa także na proces ich wychowania.

¹³ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. poz. 483 z późn. zm., dalej: Konstytucja RP.

¹⁴ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Dz. U. z 2023 r. poz. 2809, dalej: k.r.o.

¹⁵ Trybulska-Skoczelaś 2014.

¹⁶ Zob. Długoszewska 2012.

¹⁷ Zob. np. Jan Paweł II. 1993. „Encyklika *Veritatis splendor*”. AAS 85, nr 95; Twardowska-Staszek 2011, 92; Iwanicki 2016, 26–38.

¹⁸ Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 16 stycznia 2001 r., II CKN 40/99, LEX nr 52373; wyrok Wojewódzkiego Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 15 lipca 2005 r., I SA/Gd 2355/02, LEX nr 691375.

Dokonuje się to z uwzględnieniem uprawnień rodziców. Między aktywnością kościołów i innych związków wyznaniowych oraz ich duchownych a rozwojem duchowym małych dzieci występuje swoistego rodzaju nierozzerwalna więź.

3. Pojęcie duchownego

Przepisy dotyczące sytuacji prawnej poszczególnych kościołów i innych związków wyznaniowych, jak również ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, nie zawierają definicji normatywnej duchownego¹⁹. Przy ustalaniu, kogo należy uważać za duchownego, można posłużyć się definicją z art. 8 ust. 13 ustawy z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych²⁰. W jego treści przyjęto: „Za osobę duchowną uważa się duchownego oraz członków zakonów męskich i żeńskich Kościoła Katolickiego, innych kościołów i związków wyznaniowych, z wyjątkiem alumnów seminariów duchownych, nowicjuszy, postulatów i juniorystów, którzy nie ukończyli 25. roku życia”. Jednak, jak słusznie zaznacza B. Pieron, definicja ta znajduje zastosowanie jedynie do obszaru ubezpieczeniowego²¹.

W dokumencie definiującym pojęcia stosowane w statystyce publicznej Głównego Urzędu Statystycznego przyjęto, iż duchownym jest „[...] osoba spełniająca publiczne funkcje sakralne, powoływana w drodze ordynacji, wyboru lub nominacji, należąca do stanu duchownego (duchowieństwo). W Kościele katolickim do stanu duchownego należą: diakoni, kapłani, biskupi i zakonnicy”²². Możliwość ustalenia, czy dana osoba jest duchownym, związana jest z przepisami wewnętrznymi kościołów i innych związków wyznaniowych²³. W uchwale SN dotyczącej przepisów o powszechnym obowiązku obrony przyjęto:

¹⁹ Zob. ustawa z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. poz. 240 z późn. zm.; ustawa z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Karańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. poz. 241 z późn. zm.; ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, Dz. U. z 2023 r. poz. 265, dalej: u.g.w.s.w.; ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 2023 r. poz. 1966, dalej: u.s.p.K.K.; ustawa z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, Dz. U. z 2023 r. poz. 544; ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 2023 r. poz. 509; ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 2015 r. poz. 483; ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Chrześcijan Baptystów w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 2023 r. poz. 1874; ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Polskokatolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 2023 r. poz. 51; ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 2022 r. poz. 2616, dalej: u.s.p.K.A.; ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 2015 r. poz. 13; ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 2023 r. poz. 8; ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 2014 r. poz. 1798; rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o stosunku Państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nie posiadającego hierarchii duchownej, Dz. U. poz. 363 z późn. zm.

²⁰ Dz. U. z 2024 r. poz. 497 z późn. zm.

²¹ Pieron 2017, 157.

²² Główny Urząd Statystyczny, *Pojęcia stosowane w statystyce publicznej*, <https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/72,pojecie.html> [dostęp: 18.02.2022]; zob. także Mezglewski 2001.

²³ Stanisiz 2011, 290.

Duchownym w rozumieniu art. 47 ust. 1 ustawy z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1992 r. Nr 4, poz. 16) jest osoba należąca do Kościoła katolickiego lub innego Kościoła albo związku wyznaniowego, która wyróżnia się spośród ogółu wyznawców danej religii tym, że powołana została do stałego organizowania i sprawowania kultu religijnego²⁴.

W tym względzie SN zwrócił uwagę na przesłankę podejmowania przez daną osobę działań w obszarze kultu religijnego z uwzględnieniem zasad działania określonego związku wyznaniowego. Aktywności o charakterze kultycznym w poszczególnych kościołach i innych związkach wyznaniowych często się od siebie różnią. Działania składające się na organizowanie i sprawowanie kultu religijnego mogą więc być dość istotnie zróżnicowane.

Niemniej w art. 21 ust. 1 u.p.z.p.t. ustawodawca nie określa katalogu podmiotów, w odniesieniu do których zastosowanie znajduje obowiązek weryfikacyjny. Skupia się raczej na określeniu czynności, których potencjalne wykonywanie na rzecz małoletnich w związku z podejmowanym zatrudnieniem lub inną aktywnością skutkuje powstaniem zobowiązania do weryfikacji.

4. Obowiązek weryfikacji w rejestrze

Przyjęcie pierwszorzędnej roli rodziców w realizacji działań wychowawczych na rzecz dziecka nie wyklucza korzystania z pomocy osób trzecich. Może się ona przejawiać na różnych płaszczyznach, szczególnie w działalności kościołów i innych związków wyznaniowych. Odpowiada to zasadzie współdziałania państwa i związków wyznaniowych dla dobra jednostki i dobra wspólnego, która wyrażona jest w art. 25 ust. 3 Konstytucji RP. Doprecyzowania uprawnień kościołów i innych związków wyznaniowych dokonano na poziomie ustawowym. Na przykład zgodnie z art. 20 ust. 1 u.g.w.s.w.: „Kościoły i inne związki wyznaniowe mogą nauczać religii oraz wychowywać religijnie dzieci i młodzież, zgodnie z wyborem dokonany przez ich rodziców lub opiekunów prawnych” (podobnie np. art. 18 ust. 1 u.s.p.K.K.). Nadto, np. w art. 19 ust. 1 u.s.p.K.A., przyjęto, że Kościół ma prawo tworzenia organizacji prowadzących działalność w zakresie kształtowania religijno-etycznych postaw dzieci i młodzieży. Postawy etyczne znajdują się w obszarze moralności, a zatem ich kształtowanie niewątpliwie jest oddziaływaniem na rozwój duchowy małoletnich.

Wpływ kościołów i innych związków wyznaniowych na postawy moralne i poglądy dzieci włącza je w realizację zadań wychowawczych. Podmioty te mogą podejmować różne czynności, odnoszące się do działalności opiekuńczo-wychowawczej wobec małoletnich. W związku z tym należy jednoznacznie wskazać, że przepisy zobowiązujące do weryfikacji w rejestrze osoby mającej na rzecz dzieci podjąć pracę lub wykonywanie działalności na innej podstawie niż umowa o pracę znajdują zastosowanie również w sytuacji prowadzenia przez kościół lub inny związek wyznaniowy placówki szkolnej. W tym zakresie kwestia istnienia obowiązku weryfikacyjnego nie powoduje wątpliwości interpretacyjnych. Niemniej jednak działalność podejmowana przez kościoły i inne związki

²⁴ Uchwała Sądu Najwyższego 7 sędziów z dnia 6 maja 1992 r., I KZP 1/92, OSNKW 1992, nr 7/8, poz. 46.

wyznaniowe w obszarze wychowawczym może przybierać także inne formy. Do dnia 14 lutego 2024 r. nieuzasadnione było twierdzenie, że duchowny – proboszcz – podlega weryfikacji w rejestrze, gdy dziecko przystępuje do realizacji funkcji ministranta²⁵. Taki stan wydawał się nie spełniać ustawowego założenia odnośnie do warunków weryfikacyjnych w postaci: leczenia, opieki, wychowania czy edukacji dzieci. Jednak dokonana w 2023 r. nowelizacja art. 21 ust. 1 u.p.z.p.t. nakazuje ponownie rozważyć kwestię istnienia obowiązku weryfikacji w opisanym przypadku. Skoro bowiem określona aktywność mieści się w obszarze rozwoju duchowego, to wydaje się, że pojawia się konieczność ustalenia, czy dane zaangażowane w nią duchownego znajdują się w rejestrze. To jednak jeszcze nie rozwiązuje problemu. Chociaż weryfikacja w rejestrze stanowi zasadę, to nie wszystkie związane z tym przepisy są należyte jednoznaczne. Pozostając przy przykładzie dziecka uczestniczącego jako ministrant w życiu parafii katolickiej, w której misję realizuje wyłącznie proboszcz, można zadać pytanie: kto powinien dokonać jego weryfikacji²⁶? Skoro osoby prawne działają przez swoje organy, a proboszcz jest organem parafii jako osoby prawnej, to wydawałoby się, że podmiotem zobowiązanym do dokonania weryfikacji byłby sam proboszcz, co można także wyprowadzić z art. 21 ust. 1 u.p.z.p.t. Przyjęcie takiego rozwiązania byłoby jednak nielogiczne. Obowiązujące przepisy nie zawierają odpowiedzi na pytanie, kto miałby dokonywać weryfikacji w zastępstwie podmiotu pierwszorzędnie do tego zobowiązanego, w sytuacji gdy jest on jednocześnie osobą mającą wykonywać czynności na rzecz małoletnich. Sytuacja taka może mieć miejsce nie tylko w przypadku opisanego stanu faktycznego, ale również na przykład w sytuacji, w której korepetytor udziela pomocy naukowej dziecku. Ustawodawca nie wskazał żadnego podmiotu nadrzędnego, który w takich układach zdarzeń winien dokonywać weryfikacji. Sama literalna wykładnia omawianego przepisu prowadzi jedynie do wniosku, że obowiązany jest pracodawca bądź inny organizator, który dopuszcza daną osobę do wykonywania czynności wskazanych w art. 21 ust. 1 u.p.z.p.t.

W układzie proboszcz–parafia to właśnie proboszcz jawi się jako obowiązany do samoweryfikacji, będąc organem parafii jako osoby prawnej, albowiem to właśnie na parafii spoczywa obowiązek weryfikacji. Podstawą do zwolnienia z obowiązku weryfikacyjnego może być relacja między rodzicem bądź opiekunem prawnym a podmiotem świadczącym działania na rzecz dziecka, o ile pozostają oni dopuszczającymi do czynności na rzecz małoletniego. W razie konieczności weryfikacji proboszcza zasadne pozostaje wskazanie innego obowiązowanego podmiotu. Wydaje się, że zobowiązanie to mogłoby być nałożone na biskupa. Taki wniosek można wyprowadzić m.in. z faktu hierarchicznego ustroju Kościoła Katolickiego²⁷. Władzę w diecezji sprawuje biskup²⁸. W kan. 519 Kodeksu Prawa Kanonicznego²⁹ wyraźnie wskazuje się przy tym, że proboszcz jako własny pasterz parafii podejmuje „[...] pasterską troskę o powierzoną mu wspólnotę pod władzą

²⁵ Pogląd przeciwny i argumentacja zob. Krajewski 2021, 201.

²⁶ Zob. art. 7 ust. 3 pkt 5 u.s.p.K.K.

²⁷ Majer 2023b, 86.

²⁸ Kroczyk 2020, 41.

²⁹ „Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus” [25.01.1983]. 1983. AAS 75 (cz. 2): 1–317; tekst polski: [b.a.]. 1984. *Kodeks Prawa Kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski*. Poznań: Pallottinum, dalej: KPK.

biskupa diecezjalnego³⁰. Natomiast w kan. 523 KPK wyraźnie określono biskupią kompetencję w zakresie powierzania urzędu proboszcza. Na fakt omawianego podporządkowania zwraca uwagę P. Steczkowski, który wskazuje:

Parafia jest częścią diecezji, a tylko diecezja jest Kościołem partykularnym w sensie ścisłym. [...] Biskup diecezjalny jako głowa Kościoła partykularnego pozostaje pasterzem dla wszystkich wiernych, którzy do tego Kościoła należą. Kapłani, w tym zwłaszcza proboszczowie, pozostają natomiast jego najbliższymi współpracownikami³¹.

Wobec powyższego, jeśli proboszcz miałby być jednocześnie podmiotem weryfikującym i weryfikowanym, logiczne byłoby uznanie, że obowiązek weryfikacji spoczywa na właściwym biskupie diecezjalnym. Niemniej jednak wydaje się, że ustawodawca powinien jednoznacznie wskazać podmiot obowiązany do realizacji tego obowiązku w omawianej sytuacji.

W art. 21 ust. 10 w zw. z art. 21 ust. 1 u.p.z.p.t. przyjęto, że pracodawca/inny organizator nie musi wypełniać obowiązku weryfikacji w rejestrze, jeśli osoba, która ma podejmować działalność na rzecz małoletniego, będzie znana osobiście rodzicowi. Wobec tego należy zauważyć, że ustawodawca nie wskazał szczegółowych standardów, które powinny być uwzględniane przy ustaleniu więzi bądź stopnia znajomości między rodzicem a osobą realizującą działania na rzecz dziecka. Przyjmując zatem, że osobą znaną osobiście rodzicowi byłby duchowny parafii, to nie zachodziłaby potrzeba weryfikacji w razie dopuszczenia do działań na rzecz małoletniego, jednak tylko w sytuacji, gdy rodzic będzie uznany za podmiot dopuszczający do danej działalności. Tak szerokie rozumienie dopuszczenia do działalności na rzecz dziecka może jednak wywoływać wątpliwości. Równie dobrze można przyjąć, że dopuszczającym jest osoba prawna.

W razie braku osobistej relacji między przedstawicielem ustawowym małoletniego a duchownym nie można zastosować wskazanego wyjątku. Może to dotyczyć np. parafialnych rekolekcji dla dzieci. Uznanie takich rekolekcji za działalność związaną z rozwojem duchowym nie powinno budzić wątpliwości. Powstanie zatem obowiązek przeprowadzenia weryfikacji, której powinien dokonać właśnie organ parafii jako inny organizator takiej działalności.

Obowiązek weryfikacji pozostaje aktualny także w razie nieodpłatnego charakteru czynności wykonywanych na rzecz dzieci. Nie sposób powoływać się na brak wynagrodzenia jako na podstawę do zwolnienia z obowiązku weryfikacyjnego. Dotyczy to również szeroko rozumianej działalności kościelnej.

Na uwagę zasługuje fakt, że Kościół Katolicki przyjął własne rozwiązania służące zapobieganiu przestępstwom dokonywanym na tle seksualnym na małoletnich i niepełnosprawnych. W 2014 r. Konferencja Episkopatu Polski przyjęła dokument pt. *Prewencja nadużyć seksualnych wobec dzieci i młodzieży i osób niepełnosprawnych w pracy duszpasterskiej i wychowawczej Kościoła w Polsce*³². Zaplanowane w tym dokumencie

³⁰ Tamże.

³¹ Steczkowski 2006, 326.

³² Konferencja Episkopatu Polski. 2014. *Prewencja nadużyć seksualnych wobec dzieci i młodzieży i osób niepełnosprawnych w pracy duszpasterskiej i wychowawczej Kościoła w Polsce*. Warszawa, <https://ochrona.episkopat.pl/dokumenty/prewencja-naduzyc-seksualnych-wobec-dzieci-i-mlodziezy/> [dostęp: 20.10.2024], dalej: dokument.

działania mają obejmować, po pierwsze, eliminację zagrożeń, w szczególności przyjęcie konieczności przeprowadzenia stosownych szkoleń (zob. pkt 1.1 i pkt 6.6 dokumentu). Sformułowano w nim też jednak reguły zapobiegawcze. Na opiekunów i wychowawców nałożono obowiązek weryfikacji warunków osobistych każdego, kto miałby podjąć działalność na rzecz małoletnich lub niepełnosprawnych. Można przyjąć, że przyjmując omawiany dokument, Kościół uprzedził sformułowanie standardów krajowych. Tym bardziej pozostaje to istotne, że przewidziano m.in. obowiązek przedłożenia zaświadczenia z Krajowego Rejestru Karnego w sytuacji zatrudniania pracownika etatowego (zarówno duchownego, jak i świeckiego) w instytucjach katolickich do pracy z dziećmi i młodzieżą bądź angażowania wolontariusza w akcjach na rzecz dzieci i młodzieży (zob. pkt 13.13 dokumentu). Nie można jednak przyjąć, że obowiązywanie tego dokumentu stanowi wykonanie przez Kościół obowiązków określonych w przepisach ustawy o przeciwdziałaniu zagrożeniom przestępczością na tle seksualnym i ochronie małoletnich, zwłaszcza że po 2016 r. nie rozszerzono katalogu sformułowanych w nim obowiązków. W szczególności nie odniesiono się do kwestii pozyskiwania informacji z Rejestru Sprawców Przestępstw na Tle Seksualnym.

Podsumowanie

Z przeprowadzonych rozważań wynika, że *de lege lata* obowiązek weryfikacyjny spoczywa także na osobach prawnych kościołów i innych związków wyznaniowych, jeśli są one zatrudniającymi bądź dopuszczającymi do wykonywania czynności, o których mowa w art. 21 ust. 1 u.p.z.p.t. Obowiązek ten obejmuje także duchownych jako osoby weryfikowane. Powstaje on bowiem również w sytuacji prowadzenia działalności związanej z rozwojem duchowym. Niemniej każdorazowo zachodzi konieczność starannej analizy stanu faktycznego. Mogą bowiem występować wyłączenia określone np. w art. 21 ust. 10 u.p.z.p.t. (osobista znajomość rodzica i duchownego, który ma świadczyć czynności na rzecz dziecka, przy założeniu, że rodzic pozostaje dopuszczającym do wykonywania czynności). Ustawa nie określa niestety stopnia wymaganej znajomości rodzica i duchownego, ograniczając się do sformułowania, iż ma chodzić o osobę znaną „[...] osobiście rodzicowi małoletniego albo przedstawicielowi ustawowemu małoletniego, [gdy działalność jest – M.S.] wykonywana w stosunku do małoletniego dziecka, którego rodzic albo przedstawiciel ustawowy są dopuszczającymi do działalności” (art. 21 ust. 10 u.p.z.p.t.). Przepis ten niewątpliwie należałoby doprecyzować.

De lege ferenda zasadnym byłoby też dookreślenie podmiotu zobowiązanego do weryfikacji w rejestrze, w sytuacji gdy dany duchowny pełni określone funkcje w strukturze osoby prawnej, np. jest organem osoby prawnej, a sama weryfikacja miałaby dotyczyć właśnie jego. Niemniej ustalenia te powinny być wypracowane w ramach porozumień między kościołami i innymi związkami wyznaniowymi a państwem. Obecnie, wobec braku takich rozwiązań, zasadnym byłoby przyjęcie, aby obowiązek weryfikacji w razie występowania tożsamości (faktycznej) weryfikowanego i zobowiązanego do dokonania

weryfikacji w Kościele Katolickim spoczywał na właściwym biskupie diecezjalnym jako przełożonym hierarchicznym.

Bibliografia

- Długoszewska, Iwona. 2012. *Przesłanki oraz skutki ograniczenia i pozbawienia władzy rodzicielskiej*. Warszawa: LexisNexis.
- Iwanicki, Juliusz. 2016. „Religijność a moralność – relacje w kulturze chrześcijańskiej i świeckiej”. *Przegląd Religioznawczy* 2(260): 25–39.
- Krajewski, Radosław. 2019. „Rejestr sprawców przestępstw seksualnych”. *Przegląd Sądowy* 11/12: 74–89.
- Krajewski, Radosław. 2021. „Odpowiedzialność karna pracodawców i organizatorów wychowania, edukacji, wypoczynku, leczenia oraz opieki nad małoletnimi w związku z nieuzyskaniem informacji o popełnionych przestępstwach seksualnych przez osoby zatrudniane”. *Studia Prawnoustrojowe* 52: 193–208. <https://doi.org/10.31648/sp.6704>.
- Kroczek, Piotr. 2020. „Pracownik organu nadrzędnego parafii katolickiej jako jej pełnomocnik procesowy”. *Annales Canonici* 16(2): 37–44. <https://doi.org/10.15633/acan.3829>.
- Majer, Piotr. 2022. „The bishop’s responsibility for his presbyterate in the context of sexual offences committed by priests”. *The Person and the Challenges* 12(1): 269–288. <https://doi.org/10.15633/pch.4246>.
- Majer, Piotr. 2023a. *Kanoniczna odpowiedzialność biskupa w związku z czynami podległych mu duchownych. Przestępstwa seksualne wobec małoletnich*. Kraków: Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie. Wydawnictwo Naukowe. <https://doi.org/10.15633/9788363241889>.
- Majer, Piotr. 2023b. „Status duchownego. Czy ksiądz jest pracownikiem biskupa?”. *Annales Canonici* 19(1): 71–90. <https://doi.org/10.15633/acan.19104>.
- Mezglewski, Artur. 2001. „Pojęcie «duchownego» w przepisach prawa polskiego o zawieraniu małżeństwa”. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2: 3–26.
- Pieron, Bartłomiej. 2017. „Równe czy identyczne traktowanie osób duchownych w prawie polskim?”. *Annales Canonici* 13: 155–181. <http://dx.doi.org/10.15633/acan.2224>.
- Przeciszewski, Marcin. 2022. „Counteracting sexual abuse in the Catholic Church. The system in Poland”. *The Person and the Challenges* 12(1): 137–159. <https://doi.org/10.15633/pch.4239>.
- Stanisz, Piotr. 2011. „Sytuacja prawna osób duchownych”. W: Artur Mezglewski, Henryk Misztal, Piotr Stanisz, *Prawo wyznaniowe*, 289–313. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Steczkowski, Piotr. 2006. „Posługa charytatywna proboszcza – podstawy kanoniczno-prawne”. *Resovia Sacra. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej* 13: 323–334.
- Świto, Lucjan. 2024. „Odpowiedzialność diecezji i parafii za delikty popełnione przez duchownego wobec małoletniego. Glosa krytyczna do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 6 września 2022 roku (I CSKP 466/22)”. *Studia z Prawa Wyznaniowego Online First*. <https://doi.org/10.31743/spw.16616>.
- Trybulska-Skoczelas, Ewa. 2014. „Komentarz do art. 96”. W: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. Jacek Wierciński. Warszawa: LexisNexis. LEX/el.
- Twardowska-Staszek, Estera. 2011. „Prawo rodziców do wychowania dzieci w doktrynie Kościoła katolickiego jako wyraz praw naturalnych człowieka”. W: *Chrześcijańskie inspiracje w pedagogice*, red. Janina Kostkiewicz, 91–105. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Więcek-Durańska, Anna. 2022. „Przestępczość seksualna duchownych wobec osób małoletnich – analiza przypadków”. *Psychiatria Polska* 56(1): 137–152. <https://doi.org/10.12740/PP/OnlineFirst/123883>.